

DANNE NORDLING:

Hayek bortom gott och ont

I boken "Det stora misstaget" gör Friedrich Hayek en närmast moralsociologisk genomgång av människans kulturella evolution. Hayek visar att realsocialismens förespråkare begår ett stort misstag när de tror att den utvidgade ordningens, under årtusenden framvuxna sedvänjor, kan ersättas med en "socialistisk moral". Hans förnuftskritik riktar sig också mot den konstruktivistiska franska liberalismen medan han själv betraktar sig som anhängare av den brittiska riktningen av liberalismen.

De värdeattityder som Hayek undslipper sig visar att hans själv är en konservativ traditionalist liknande Edmund Burke, konstaterar Danne Nordling.

Pol mag Danne Nordling är utredningschef på Skattebetalarnas Förening.

För moderaterna som ett liberal-konservativt parti är F A Hayek en viktig politisk filosof. Speciellt intressant är kopplingen idag mellan det moderata idéprogrammet "lilla och stora värld" och Hayeks mikro- och makrokosmos eller "den lilla gruppen" respektive "den utvidgade ordningen". I boken *Det stora misstaget, Socialismens felslut (Ratio 1990)* gör Hayek en närmast moralsociologisk genomgång av människans kulturella evolution med en uppdelning i tre kategorier: instinkt, tradition och förnuft.

I den lilla gruppen som t ex består av våra släktingar styrs vi av instinkter och sentimentala önskningar. Här förekommer solidaritet och altruism men också fientlighet mot främlingar. Ursprungligen bestod mänskligheten av en mängd sådana smågrupper med egna revir och med bara sporadiska kontakter med varandra. Hayeks teori är att den kulturella evolutionen ledde till befrämjandet av utvecklingen av en viss typ av moral – dvs sådana sedvänjor som var fördelaktiga för gruppmedlemmarnas samarbete med andra grupper av människor. Detta har ekonomiska orsaker: samarbete ger möjlighet till arbetsspecialisering som ökar produktionen och därmed gruppens materiella försörjningsmöjligheter med folkökning som följd.

Det var också mycket riktigt en moral-filosof som för drygt 200 år sedan först upptäckte denna ekonomiska effekt av moralen. Hans namn var Adam Smith och han fortsatte sin akademiska forskning som nationalekonom och betraktas som denna disciplins grundare (säkert en av orsakerna till det nära sambandet mellan nationalekonomin och den praktiska filosofin). Redan Adam Smiths tankar om

den moraliska evolutionen sägs ha inspirerat Charles Darwin till utvecklandet av teorin om den genetiska evolutionen.

Någon konkretisering av hur den moraliska evolutionen gick till bjuder inte Hayek på. Det hade t ex varit intressant att få en närmare beskrivning av varför alternativet till samarbete för arbetsspecialisering — nämligen krig, ockupation och åtföljande arbetspecialisering genom dekret — inte lyckades lika bra under historiens gång. Med konkreta exempel hade många säkerligen mycket tidigare blivit övertygade om att inte heller 1900-talets kommandoekonomi — socialismen — skulle kunna fungera i längden. Se hur det gick för Sparta och jämför med Athen . . .

Nu får vi knappt veta vad Hayek anser att den segrande moralen går ut på — han nämner parentetiskt att dess regler "har att göra med enskild egendom, hederlighet, kontrakt, utbyte, handel, konkurrens, vinst och privatliv". Vi får dock så småningom erfa att Hayek, i likhet med David Hume, anser att den lilla gruppens solidaritet och altruism i stället för att anpassa människor till större samfund är nästan lika ogynnsam för dem som den "mest trångsynta själviskhet".

Mellan instinkt och förnuft

Uppkomsten av den utvidgade ordningen sker successivt och spontant utan att människorna någon gång bestämmer sig för att ansluta sig till ett visst moralsystem. Ofta har rent vidskepliga föreställningar av metafysisk eller religiöst slag varit förknippade med iakttagandet av moralreglerna. Hayek betonar frånvaron av förnuftigt reflekterande i denna process

så starkt att jag hellre skulle vilja kalla den utvidgade ordningens mönster *sedvänjor* i stället för "moral". Tidigare omtalade Hayek detta mönster som en "spontan ordning" men nu har han i huvudsak övergått till termen "den utvidgade ordningen".

Här kan det vara på sin plats att parentetiskt varna för beskrivningen av Hayeks bok i Theodor Kallifatides recension på Svenska Dagbladets kultursida som rubricerades "Spontan ordning Hayeks ledstjärna". Ingenting i innehållet i denna recension tyder på att Kallifatides läst boken eller ens bläddrat i den någon längre stund. Och har man inte ens observerat författarens benämning på sitt verks mest centrala begrepp har man som recensent fullständigt svikit sina läsare.

Termen "spontan ordning" kan i själva verket leda till missförstånd eftersom den för en oinformerad läsare associerar till den känslomässiga, instinktiva ordning som finns i Hayeks lilla samhälle. Dess ordning och praxis står i skarp motsatsställning till den utvidgade ordningens krav på underkastelse under abstrakta regler som både känslomässigt och omedelbart förnuftsmässigt kan vara svåra att acceptera. Från den lilla gruppens sida bemöts sådana regler ofta med avsky (t ex mot äganderätten till lockande föremål) och medlemmar i sådana grupper förstår ofta inte att deras överlevnad i dagens läge beror på upprätthållandet av dessa tvångsregler. Hayek menar att vi ogillar dessa regler så djupt att man knappast kan säga att vi valt dem frivilligt. De måste placeras någonstans mellan instinkt och förnuft eller med andra ord bortom gott och ont.

Hayeks teori är strikt värdeneutral och

tycks implicera att den naturrättsliga tankemodellen som bygger på ett samhällskontrakt blir svår att uppfatta ens som en teoretisk approximation av det civiliserade samhällets etiska fundament. Möjligen kunde man hålla för sannolikt att Hayek vore villig att acceptera att de "naturliga rättigheterna" utgjorde en kodifiering av de segrande sedvänjorna inom den utvidgade ordningen. Men att dessa rättigheter skulle ha utvalts på förnuftsmässiga grunder är enligt Hayek ett rationalistiskt misstag – det är snarare reglerna som valde oss och gav oss möjlighet att överleva.

Rationalismens misstag

Av denna anledning är det ett svårt misstag om vi tror att vi kan konstruera en annan moral – dvs nya sedvänjor för ekonomiskt samarbete – med hjälp av det mänskliga förnuftet (redan Aristoteles begick detta misstag). Försöker vi faktiskt genomföra en nyordning ändå, är det ett fatalt misstag eftersom det leder till att färre människor kan överleva i den stora världen med regler hämtade från den lilla världen.

Ett exempel som Hayek kunde ha analyserat är kollektiviseringen av det ryska jordbruket i slutet av 20-talet. Här skulle ett mera rationellt drivet jordbruk förlita sig på jordbruksarbetarnas inbördes solidaritet i stället för på egenintresset. Dessutom förutsatte centralplanerarna hos dessa en viss altruism gentemot den ryska stadsbefolkningen för att förse denna med billig mat. Resultatet blev dock att ett antal miljoner människor svalt ihjäl förutom att man medvetet dessutom "likviderade" ca 5 miljoner kulaker.

Detta exempel, liksom socialismens

slutliga praktiska sammanbrott, visar att det inte förefaller troligt att man kan bygga en utvidgad ordning på en konstruerad moral med en atavistisk inspiration hämtad från det lilla samhället. Men nog borde det finnas exempel där den altruistiska moralen verkligen fungerat på avsett vis men där de ekonomiska resultaten ändå varit alltför blygsamma. Den kristna offermoralen har ju under århundrandens lopp kunnat tillämpas ekonomiskt inom klosterväsendet – dock av någon anledning utan att bli mönsterbildande i vidare mening.

Den typ av konservatism som Hayek linjerar upp och tar avstånd ifrån är dock synnerligen inskränkt och dogmatisk.

Rousseaus dröm

Det yttersta syftet med socialismen är att uppnå Marx' och även Rousseaus statslösa kommunistiska stadium. Civilisationens bojar med respekt för privategendomen skall upplösas i överflödets fria samhällighet. Denna atavistiska dröm lanserades av Rousseau medan Marx koncentrerade sig på att visa varför den kapitalistiska civilisationen med nödvändighet skulle gå under. Verklighetens socialister fick ställa dessa romantiska griller på framtiden och under tiden organisera samhället med hjälp av rationalistiska principer – detaljstyrd planhushållning. Detta medel utgör dock raka motsatsen till det egentliga målet men många ekonomer och andra vetenskapsmän har ändå uttalat stor entusiasm för denna väg. En stor del av Hayeks tidigare arbeten har

gått ut på att visa att dessa apologeter haft fel på ekonomisk-teoretiska grunder.

Nu tar han som uppgift att visa att real-socialismens förespråkare begår ett stort misstag av rationalistiskt och konstruktivistiskt (eller scientistiskt) slag när de tror att den utvidgade ordningens, under årtusenden framvuxna sedvänjor, kan ersättas med en "socialistisk moral". Hayeks förnuftskritik riktar sig också mot den konstruktivistiska franska liberalismen medan han själv betraktar sig som anhängare av den brittiska riktningen av liberalismen. I ett "efterord" till verket *Frihetens grundvalar* (1959) anger han orsakerna till att han inte betraktar sig som konservativ trots att många av hans motståndare klassificerat honom som konservativ och inte liberal. Den typ av konservatism som Hayek linjerar upp och tar avstånd ifrån är dock synnerligen inskränkt och dogmatisk.

För att få en viss schematisk överblick över Hayeks position i förhållande till liberalism, konservatism och socialism skulle jag vilja föreslå ett analyschema i två dimensioner: 1) Evolutionism versus konstruktivism och 2) Rationalism versus "romanticism" (atavism). Vi får då följande fyra möjligheter där Hayeks position återfinns i ruta 1:

Schema för ideologiska traditioner

	Rationalism	Romanticism
Evolutionism	1. Brittisk liberalism Hayek	2. Konservatism
Konstruktivism	3. Fransk liberalism	4. Rousseau
	Socialism	Utopisk kommunism

Utrymmet här medger ingen utveckling av de olika kategorierna. Och det räcker nu att konstatera att Hayeks förnuftskritik förefaller vara överdriven och egentligen riktad mot kombinationen i ruta 3 medan ruta 4 i stort sett undgår kritik — förmodligen på grund av dess uppenbara brist på realism. I stort sett är Hayeks kritik i viss mening teknisk och inte värdefilosofisk. Man skulle kunna säga att han hävdar att konstruktivismen är kontrafinal men där emot varken ond eller god. Och Hayek påpekar särskilt att han inte anser resultaten av gruppurvalet bland traditionerna som nödvändigtvis goda vilket också skulle vara tillräckligt för att inte begå det "naturalistiska misstaget".

Är den segrande moralen god?

På Timbros seminarium om Hayek hösten 1990 ansåg emellertid professor Tor Ragnar Gerholm att Hayek ändå gjort sig skyldig till det naturalistiska misstaget. Orsaken skulle vara att den segrande marknadsmoralen själv innefattar den moraliska norm utifrån vilken samma moralsystems resultat skall bedömas. Att Hayek inte själv har någon värdeåsikt blir ointressant eftersom den förhärskande bedömningsnormen ändå sätter det moraliska betyget "gott" på marknadsmoralen.

Både Hayek och Gerholm synes ha missuppfattat vad det naturalistiska misstaget går ut på (att moraliska egenskaper är naturliga). Först om Hayek skulle hävda att marknadssystemet är moraliskt gott, *därför* att t ex de flesta tycker så, skulle han begå det naturalistiska misstaget. Gerholms invändning berör egentligen inte huvudfrågan utan den invänd-

ning som har riktats mot all evolutions-teori — nämligen att den är analytiskt sann (analytiskt sant är t ex "alla ungar är ogifta"): Endast ett livsdugligt moralsystem överlever och då är det trivialt att alla livsdugliga systems normer också säger att själva systemet är moraliskt gott.

Jag kan dock inte inse att detta skulle vara trivialt. Det går mycket väl att tänka sig för det första ett segrande moralsystem som självt innehåller normer som underkänner dess eget resultat och för det andra att varje system av rådande moraliska sedvänjor kan bedömas utifrån helt utanförstående etiska principer. Ett exempel på det förstnämnda kunde vara moralen under "l'ancien régime". Att moraliska sedvänjor i vissa fall bör underkännas trots sin evolutionistiska karaktär kan exemplifieras med sederna att hålla sig med "heliga kor" och bränna änkor.

Vilken moralisk uppfattning bör man då enligt Hayek ansluta sig till? Som vetenskapsman avhåller sig Hayek från att uttala generaliserande värdeåsikter. Han lägger fram en deskriptiv moralsociologisk teori där läsaren i princip själv får ta ställning till de slutsatser på etikens område som denna teori möjligtvis implicerar. Förhållningssättet har vissa likheter med den i Frankrike utvecklade "strukturalismens" perspektiv. Detta har renderat Hayek en i mitt tycke helt oförtjänt sammankoppling med modernismens nihilistiska uppfattning att moraliska värderingar kan väljas helt godtyckligt eftersom de t ex bara uttrycker känslor. De värdeattityder som Hayek då och då låter undslippa sig visar att han själv är en konservativ traditionalist av liknande slag som Edmund Burke (vilket han själv t o m medger).

Bör vi ändå ta ställning?

Men Hayeks ämne är inte att på rationalistiska grunder söka rättfärdiga något system av moraliska normer. Hade detta varit fallet skulle det möjligtvis berättiga att koppla ihop honom med modernismen. Att inte ta moralisk ställning i en vetenskaplig fråga som berör moralområdet kan rimligtvis inte vara moraliskt fel vare sig utifrån en konservativ plikt-moral eller utifrån en rationalistisk konsekvensetisk ståndpunkt. En okritisk läsare kan dock

De värdeattityder som Hayek då och då låter undslippa sig visar att han själv är en konservativ traditionalist av liknande slag som Edmund Burke.

få intrycket att det inte finns något utrymme för ställningstagande och att man därför kan misstänka Hayek för värdenihilism, rättspositivism eller för att ha begått det naturalistiska misstaget.

Vad vi till slut måste ta ställning till vill jag formulera enligt följande: Kan vi moraliskt underkänna ett moralsystem som i öppen konkurrens med andra moralsystem visat sig överlägset i materiellt hänseende så att allt fler kommit att omfatta, och för sin överlevnad bli beroende av, detta segrande moralsystem? — Är man konservativ bör man hålla fast vid dettas traditionella normer. Är man en rationalistisk utilitarist bör man hålla fast vid detta system eftersom alternativen leder till att färre människor kan överleva. Är man osjälvisk kristen eller socialist eller Rawlsanhängare undersöker man först om det är rätt grupp i samhället som gyn-

nas innan man tar ställning. Och är man slutligen värde-realist undersöker man huruvida det aktuella moralsystemet bygger på vissa grundläggande etiska värden, vilkas identifikationskriterier tyvärr ännu inte till fullo har klarlagts av den kunskapsteoretiska forskningen. (Dessa grundläggande värden beskrivs idag som frånvaro av mänskligt våld och tvång eller som (vissa) mänskliga rättigheter.)

Det är en empirisk fråga vilket moralsystem som kommer att framstå som segrande i Hayeks teoribygnad. Om det i stället hade varit t ex någon form av jesui-

tisk socialism som hade segrat, och som hade krävt ständig tvångsutövning mot ett betydande antal av medborgarna, är åtminstone jag beredd att fördöma ett sådant moralsystem även om dess avskaffande skulle sänka hela folkets levnadsstandard och leda till misär för dem som tidigare tilltvingat sig en oförtjänt välfärd på andras bekostnad. Den frågan behöver dock Hayek aldrig ta ställning till eftersom han, när allt kommer omkring, är oförmögen att föreställa sig denna möjlighet.